

КОНЦЕПЦІЯ ПРАКТИКУМУ ДЛЯ ЗАНЯТЬ З УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

Наливайко Марія Ярославівна

Предмет «Українська діалектологія» є курсом історико-лінгвістичного циклу, що спрямований насамперед на оволодіння студентами-філологами практичними навичками. Вивчаючи діалектологію, студент повинен уміти: виявляти діалектні особливості на фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях мови; записувати тексти фонетичною транскрипцією; карткувати діалектний матеріал; укладати діалектні словники; створювати діалектологічні карти; користуватися словниками та атласами.

Метою курсу «Українська діалектологія» є формування у здобувачів вищої освіти таких фахових компетентностей: володіння літературною та діалектною формами української мови; знання класифікацій говорів української мови, їхніх особливостей; уміння використовувати лексикографічні джерела; уміння розпізнавати наріччя і говори української мови, визначати межі їх поширення на лінгвістичній карті; уміння визначати фонетичні, лексичні та граматичні особливості діалектних текстів; збирати, систематизувати та аналізувати діалектологічний матеріал, виділяти основні риси рідної говірки; застосовувати на практиці методи збирання діалектних матеріалів, виявляти характерні особливості говірки, записувати діалектні матеріали, користуючись фонетичною транскрипцією, добирати інформаторів; володіння основними поняттями та лінгвістичними термінами навчальної дисципліни. Крім того, опанування цієї дисципліни дає змогу студентам пересвідчитися в діалектній здиференційованості української мови, спостерігати наслідки впливу діалектної мови на літературну.

Лінгвісти високо оцінюють діалектологію як науку сучасного модерного мовознавства, визначають її роль у формуванні літературної мови, пропонують називати її говіркознавством із двох причин: 1) мати свій термін, який буде зрозумілішим і доступнішим для студентів і вони будуть гордитися тим, що одночасно з терміном «діалектологія» вживатиметься «говіркознавство»; 2) треба працювати над створенням своєї (української) термінології поряд із наявною іншомовною, адже це один із шляхів збагачення рідної мови [9].

Проблеми діалектології як науки загалом і дисципліни зокрема є дуже актуальними для сучасної науки, свідченням чого є низка публікацій українських діалектологів, із-поміж яких варто відзначити напрацювання Г. Аркушина, К. Глуховцевої, Г. Гримашевич, Л. Дикої, Г. Кобиринки, М. Лесюка, В. Леснової, П. Лизанця, Г. Мартинової, М. Никончука, С. Панцьо, А. Поповського, Н. Хобзей та ін.

Досі основними підручниками для вивчення діалектології є наукові видання С. Бевзенка [2], Ф. Жилка [9], І. Матвіяса [12].

Посібники, які подають практичні завдання [5; 8; 14; 15; 17; 18], часто мають вузьколокальний характер.

Подаємо власну концепцію практикуму з української діалектології.

Пропонований нами практикум розрахований на студентів-філологів, що вивчають дисципліну «Українська діалектологія». Відповідно до навчальних планів

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, практичні заняття охоплюють 26 годин (13 практичних).

На нашу думку, після вступних зауваг варто подавати спочатку матеріал про особливості кожного наріччя, треба акцентувати на історії заселення території, міграційних процесах, а потім розглядати окремо говори всіх наріч.

Кожне заняття представлене окремим розділом:

Заняття 1. Діалектологія як наука. Основні поняття й терміни української діалектології.

Заняття 2. Історія діалектного членування української мови.

Заняття 3. Методи діалектологічних досліджень.

Заняття 4. Наріччя та говори української мови.

Заняття 5. Діалектні відмінності у фонетиці та морфології

Заняття 6. Говори північного наріччя.

Заняття 7. Волинсько-Подільська група говорів.

Заняття 8. Галицько-Буковинська група говорів. Наддністрянський (опільський) діалект. Надсянський говір.

Заняття 9. Гуцульський (східнокарпатський) говір. Покутсько-Буковинські говірки.

Заняття 10. Карпатська група говорів. Бойківський (північнокарпатський) говір.

Заняття 11. Середньозакарпатський (закарпатський) діалект. Лемківський (західнокарпатський) говір.

Заняття 12. Говори південно-східного наріччя.

Заняття 13. Модульна контрольна робота «Наріччя та говори української мови».

Практичний блок має на меті з'ясувати вміння студентів використовувати знання теорії в роботі з діалектним матеріалом: картами, текстами, словниками, атласами тощо.

Для формування вмінь і навичок та закріплення вивченого матеріалу студентам запропоновано систему вправ.

Наприклад, до теми «Наріччя та говори української мови» пропонуємо такі вправи:

1. Випишіть із художньої літератури 2 сторінки текстів із діалектними особливостями, які б ілюстрували їх належність до різних наріч (на кожне наріччя по 2 тексти різних авторів).

2. Випишіть із художньої літератури або зі словників лексеми, які б репрезентували фонетичні явища у різних говірках (наприклад, *вочі* — протеза). Можна проілюструвати прикладами із власної говірки.

3. До запропонованих слів із різних словників говірок доберіть діалектизми, зазначивши, яке наріччя вони репрезентують:

Жінка, покривало, ледачий, поганий, веселий, говорити, сваритися, йти, вчора.

4. Випишіть зі словників по 10 діалектних лексем на позначення: а) страв; б) предметів одягу; в) хатнього начиння; г) роду заняття; д) процесів, пов'язаних із роботою.

5. Проаналізуйте тексти із художньої літератури (виписані раніше) на наявність у них діалектизмів. З'ясуйте, до яких частин мови вони належать.

6. Трансформуйте запропоновані тексти у діалектні і запишіть їх фонетичною транскрипцією, врахувавши найбільш виразні особливості кожного з наріч.

1. *Завтра ми починаємо копати картоплю. Сьогодні скликаємо всю родину, будемо просити допомоги. Колись копали вручну, а тепер можна спеціальними машинами. Як тільки викопасмо в себе, підемо помагати рідні — братові й сестрі, бо ж такі рідна кров.*

2. *На Андрія дівчата гадали: перекидали через хату чоботи, щоб знати, звідки буде наречений, пекли пончики і годували ними собаку, щоб дізнатися, яка дівчина першою вийде заміж, питали перехожих чоловіків їхнє ім'я, аби довідатися, як буде називатися майбутній чоловік.*

До теми «Середньозакарпатський (закарпатський) діалект. Лемківський (західнокарпатський) говір» подаємо такі вправи:

1. Затранскрибувати текст. Проаналізувати фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості.

Жытя перешло, якбы двері отворив і запер. Мам юж поверх вісімдесят вісем років. З роду ем лемкыня. Сіджу на святі лемків г селі Жовтневе, шо ково Тернополя и свухам сьпіванкы лемківскы: «Верше мій, верше», «Гори нашы», «Плине кача по Тисині» и щи даякы други и пвачу, кус сьпівам з хором, бо тото знам. Нараз сой припонимам тоти часы, як зме были вигнани зо свого дому. Товди мі было де з десят літ. мама мави нас п'ятеро. На руках сідів маціцій брат Ванцьо. Гдома юж зачинав ходити, а пак, як зме іхави товарняком до Полтавской области, то в тоті біді перестав ходити. Мав деси рік. Пам'ятам, же мама го вкривава таком велдьком дзьопом и деси ей, тоту хустку вкрали. Но дітиня не было чим фкривати. Та дворідни сестри нашого тата, Ганя и Мариня, дали таку хустку мамі.

Сусіди были добри, гвіділи, же ми нич не маме істи, то нам сприношали квашених огірків, квашеной капусти ищы дашто. Мама барз пвакали за Лемковином и завсе сьпівали сой лемківски сьпіванки (Інформатор: Тицяк (з дому Ковтко) Марія, 1935 р. н., уродженка с. Пстружне Горлицького повіту).

2. Схарактеризуйте основні принципи представлення діалектної лексики у «Словнику прикметникового лексикону лемківських говірок» [16].

Вадний, ладний [вадни], -а, -е. Гарний. — Потр'ібно нам вапна, потрібно нам глини, шиткого доброго до муру нового і вадної д'іўчини (Нар. п.).

Валушний [валушни], -а, -е. Придатний. — Твої йагн'ата не сут валушни (З.Р.).

Вальорний [вал'орни], -а, -е. Якісний, вартісний, гідний. — Вал'орни —то быў паробок, же маў дос д'івок (З.Р.).

Вальцьовий [вал'ц'ови], -а, -е. Питльований. — Но, то была вал'ц'ова мука, бо мололо с'а зерно на тоту йуж л'іпшу муку (Рад.) [16, с. 34].

Забагливи [забагливи], а, е. Вередливий. — Не гварили, забаглива ал'бо забажна баба (Вис.).

Забытливий [забытливий], -а, -е. Забудькуватий. — На стар'іст Иван стаў йуж забытливий (Тил.).

Зависний [зависни], -а, -е. Заздрісний. — Зависна жена г брата мого (Р. Р.). Завистний, -а, -е. заздрісний. — І |меджи л'удми трофлат с'а такы, злы і завистни, йак псы — собаки (П. Р.) [16, с. 66].

До теми «Галицько-буковинська група говорів. Наддністрянський (опільський) діалект. Надсянський говір» пропонуємо такі вправи:

1. Прочитайте фразеологізми, зафіксовані у наддністрянських говірках. Запропонуйте варіанти із власної говірки або выпишіть зі словників.

Аж ми голо¹ва¹ ходором¹ ходит — у кого-небудь запаморочення

Блу¹дити сло¹вами («говорити без потреби, говорити нісенітниці»).

¹Вийє йак пес на мо¹роз («погано співає»).

¹Випало ми з ¹гадки («зовсім забутися»).

¹Гарна / йак нама¹л'ована.

Гово¹ри до ¹него / ко¹ли в'ін ¹н'імец гово¹ри / і так не розу¹міє тво¹йіх сл'іў.

Го¹ворит' йак го¹рохом об ст'і¹ну мо¹лотит' («говорить дурниці»).

¹Голий йак ¹бубон («про бідну людину»).

¹Дати на ¹мисника («дати по шиї»).

¹Дати по ма¹к'ітр'і («вдарити по голові»).

2. Підготуйте повідомлення на одну з тем:

Прізвиська ... говірки.

Варіанти чоловічих імен у говірці.

Варіанти жіночих імен у говірці.

Фразеологізми на позначення розумових здібностей людини.

Фразеологізми на позначення людських якостей.

Звуконаслідувальні слова та вигуки у говірці (звертання до тварин).

3. У запропонованих текстах знайдіть діалектизми, з'ясуйте їхнє значення.

Як колись одягалися дівчата.

[ко¹лис' / йак д'іў¹ки йшли на ¹танці ¹або на в'ісі¹л'е / то ¹дуже^н ¹фаїно му¹вали^ес'е // ўби^{е1}рали^ес'е ў ¹вишиту бл'уску / шал'е^{н1} нову ¹або гап¹товану сп'ід¹ниці / п'ід н'у ше ўби^{е1}рали^ес'е ў ¹вишиту п'іти^ечку / так / шоб ви^еши^{е1}т'е ¹було ¹видно с-п'ід сп'ід¹ниці // з'верха на бл'уску ўби^{е1}рали^ес'е ў ¹горси^ек // на ¹шийу закла¹дали ¹к'іл'ка шну¹р'іў ко¹рал'іў // на ¹голову заў¹йезували с'тончи^еку / та¹кого ¹кол'ору / йа¹кйі йі¹йі наї¹б'іл'ше па¹суїе // укра¹йін'с'кйі ст'р'ії йе наї¹фаї¹н'іши^{е1} //] [12, с. 27].

Створення села.

[ко¹лис' се^{н1}ла Полу¹пан'іўки не^н ¹було // во¹но ство¹рило^{с'і} дес' ¹коло с'ім¹найці¹того сто¹л'іт':а // ¹кажут шо се^{н1}ло Полу¹пан'іўка нази^{е1}вайес'і так / бо ко¹лис' на т'ім ¹м'іс'ці ¹було ба¹гато скал / і ко¹ли ¹була в'ї¹на / то т'і с'кали п'ідри^{е1}вали і на т'ім ¹м'іс'ці ли^{е1}шили^ес'і т'іл'ко по¹лупан'і с'кали // п'ісл'а в'ї¹ни ту¹да по¹чали засе^{н1}л'атис'і ¹л'уди і по¹чали там ¹жити / за¹чали нази^{е1}вати то ¹м'ісце Полу¹пан'іўком в'ід по¹лупаних скал //] [12, с. 50]

Як пекли хліб.

[наї¹перши / то ¹шоб бу¹ло ў¹суда ¹фаїно і ¹чисто // і са¹ма газ¹дин'е ¹фаїно ўб¹ра¹на // ¹борши т'раба ¹с'ійати му¹ку і / по¹ставити ў ¹теплу ¹хату / по¹тому ¹робйу

рош'чину // т'рохи му'киці розбаў'лаіу 'теплим моло'ком / шо'би бу'ло йак сме^нта-на гус'та і доли'вайу квас'ного к'іста і зо 'сорок грам д'р'іжз'іў роз'ведених ў ло'ці / ко'лочу і се шо'би т'рохи п'ід'іш'ло // с'у рош'чину накри'вайу 'марлеў і кла'ду ў 'тепли 'м'ісці // се б'роді 'сорок м'інут / а йа га'л'опом па'л'у ў п'іецу // до 'того б'рожин'е да'йу шк'л'анку во'л'іу / ку'лак 'соли і му'ки т'іл'ко / шо'би в'ід рук в'ідста'вало // ви'м'ішуйу 'добри і ў па'те'л'ні / шо'би п'ід'ходило // по'тому маш'чу йа'ц'ем і до п'іецу // пи'чу с п'іўто'ри го'дини // [12, с. 73].

Як святкували Миколая.

[зро'билис'мо бал' на Ми'ко'лайа // ме^нне поса'дили на п'іец / а мо'йа 'мама і ше дв'і 'ж'інки пе'ре'д'ілис'а і хо'дили з 'хати до 'хати в'інчу'вали / поздоров'л'али з Ми'ко'лаєм / де 'були мал'лі д'іти // 'шили та'кий 'од'аг дл'а Ми'ко'лайа // при'е хо'дили до 'хати / сп'і'вали йа'кус' 'п'існ'у про Ми'ко'лайа і в'інчу'вали / поздо-роў'л'али з'і 'св'атом / гос'подар'і за'прошували до 'столу чи там йа'кими цу'керками при'імали // ў 'кожн'і 'хат'і ста'раліс'а ўгос'тити / а то'д'і ше со'б'і хо'т'іли в'ідм'ітати 'ўдома / ше посп'і'вали // го'тов'і 'були 'р'ізні с'трави / і ў йа'к'іс' 'хат'і зби'раліс'а 'хлопці / д'іўчата і сп'і'вали п'існ'і про Ми'ко'лайа // в'ідм'ічали так / а в'ід Ми'ко'лайа 'можна 'було ўже кол'адувати // кол'адували да 'ран'а // йа си'д'іла на п'іецу / бо не^н 'було 'м'ісц'а / де сто'йати // 'було ці'каво послухати / по-ди'вити'с'а // моло'д'і со'б'і са'м'і орган'і'зовували 'р'ізні 'св'ата і йім 'було 'весе'ло 'жити //] [12, с. 112].

4. Затранскрибувати казку, написану надсянським діалектом, проаналізувати фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості. Виїхав рицар на куні с хлопцім ду дурогі. Надходіт смерть:

— Де ти ідіш?

— Їду, гадаї, бу ту ходіт смерть, я ї хочу пубачиті. Ти, слухай, зубата, виката, та ти тілю людій пунішила зі світа!

— В той чес вуна кажи:

— Ти, слухай! А виспувідав ти сі, як ти йшов міне відіті?

— Пані муя, смерті, пузволь міні вірнутісі ду дому (с. Хотинець, 1932 р.).

Аналіз діалектних текстів здійснюємо у певному порядку: 1) фонетичні особливості (у вокалізмі, консонантизмі); 2) морфологічні особливості (в іменниках, прикметниках, числівниках, займенниках, прислівниках, дієслівних формах, службових словах); 3) словотвірні особливості (в афіксальному словотворенні, наборі суфіксів); 4) синтаксичні особливості (у будові словосполучення, простого речення, складного речення); 5) лексичні особливості.

Наведемо приклад виконання такого завдання:

[ў мо'йому се^нлі / де йа 'жила моло'доў / об'і'тали бага'т'ійі // і 'вуіко м'ій з 'вуінойу 'були з та'ких // 'мали во'ни не'мале газ'д'іўство // і мар'жина у йіх 'була де^нбела // а 'загорода йака // і 'дин'і 'мали / і бара'бол'у / і ме^нлаі / і вог'ір'ки // н'і ў ч'ім со'б'і не^нотказували 'д'евочку 'мали / та 'дуже во'на бла'ген'койу 'була // ба'лакали / же даўно йі'йі 'лишка пуг'нула і н'іц не^н 'було на 'пом'іч 'тому 'декотри'ї час ле'жала 'д'евочка / 'закі'ем 'маре'ц буў / а то'ди с'тала окли'гати / но 'вуіна 'моја н'ізно г'ризлас'і за 'нейі // 'бат'ко Мар'іки н'ікого не^н ви'єниў / но се^нбе / то ж то і в'ін не^н за'пер 'ф'іртку / і 'лишка

прол'і́зла во дв'і́р / но з часом д'євочка тро́ха с'тала гов'і́рк'ішо́ю / та ї вуйні́ з вуйком с'тало лєкше́ / а при'єчина́ була́ проста́ // на се'лі́ ўз'аўса́ лєг'і́н' з багат'і́йї / ко'н'єшно́ / Ма'р'іка́ н'і́зно на 'него́ воч'і́ кидала́ й'ї́ н'і́би гр'і́м ўга'тиў / так і сохла́ за ним / і рум'яне'ц' на лиц'ах в'з'аўса дес' / і воч'і́ жи'в'іш'і́ с'тали́ / а то́й лєг'і́н' на Ма'р'іку́ но за плота́ загл'а'даў / та ї че'рво'н'їў / а к'інчи'єлос' то ўс'о ве'с'і́л'ам // [12, с. 122].

Фонетичні особливості:

у вокалізмі:

- перехід /e/ через /o/ — ўс'о;
- заміна /и/ на /а/ — т'ро́ха;
- ненаголошені е, и зближуються у вимові і реалізуються як звуки е^н, и^є: се'лі́, 'деко́три'є;
- заміна і на и: то'ди.
- у консонантизмі:
- оглушення дзвінких: от'казували́, 'лєкше́;
- відсутність подовження приголосних: ве'с'і́л'ам;
- приставний в: вог'і́р'ки, 'воч'і́;
- ствердіння приголосного ц: 'ма'ре'ц';
- випадіння й: Ма'р'іки́;
- заміна хв на ф: 'ф'і́ртку.

Морфологічні особливості:

- прикметники в О. в. із закінченням -оў: молодоў;
- займенники в М. в. із закінченням -ому: ў мо́йому;
- форми займенників: |него́;
- наявність частки с', с'а в постпозиції: |к'інчи'єлос' , в'з'аўса;
- проста форма минулого часу: |кидала, с'тала, ба'лакали;
- сполучники же (що), |закієм (поки).

Лексичні особливості: бара'бол'а (картопля), ўга'тиў (вдарив), 'пліт (паркан), об'і'тали (проживали), ме'лаі́ (кукурудза), ма'р'жина́ (худоба), 'лєг'і́н' (парубок), пуг'нула́ (налякала), газ'д'іўство́ (господарство), бла'ген'ка́ (бідна, нещасна), 'ма'ре'ц' (березень). окли'єгати́ (відходити від чогось), г'ризлас'і́ (переживали), за'пер (за-крив).

Фразеологізми: 'сохла́ за ним, на 'него́ воч'і́ кидала́.

Модульна контрольна робота «Наріччя та говори української мови» представлена такими завданнями:

1. Проаналізувати текст. Визначити фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості.

І л'іє́та так 'саме́ // ка'ли 'тепле́ / 'сонєшне́ / су'хе́ / ха'роше́ / а ка'ли ї даршча'ве́ / і ха'лодне́ // 'ту́ча на'ходе́ / ка'ли с х'вил'а́ю / а ка'ли ї 'ти́ха / а ка'ли ї ма'ланка́ / і гр'уо́м б'їє і х'вил'а́ та'ка / шо із'носе́ 'даже́ ї к'ри'ши́ / ве'лика́ // бу'ва́є та'ка 'бура́ іс'ходить' // а ка'ли так // п'ра́йде 'тихє́нка́ і не'ма не'чого́ / так 'ти́ха і з дарш'чом / і йє́ ї град п'ра́йде ж так / і йє́ та'ке́ 'начє́ 'тумрива́ / ўто не'се́ / у'сака́ па'года́ йєс'ц' // йє́ і

'райдуга // п'раїде 'доршчик і та'д' іе' райдуга 'виїде і х'мара ку'дас' 'п'уо'їде // не'ма // 'доршчик пра'ходе / та'ки 'наче м'жунчик / ота'ка па'года 'наче іс ту'маном / і 'холодна / та'ке ї / от 'руки 'мерзнет' / не'з'а дер'жаєце / гне те'бе ї не при'думат' шчо // дак не'з'а ж не'чого ї ра'бит' [3, с. 93].

2. Затранскрибувати уривки з лемківських пісень.

Ой наверхні мі воли, ой альбо не наверхтаю, / Ой, альбо ти мі, шельмо, голови не звертай; Я сой циган, чорни лица, / Любит мене циганочка / Красавиця; Шугай мальований, не преберай собі, / Жодна кисасоня не піде за тебе, / Ани кисасоня, ани жодна пані...

Багатая відданиця / Як той камінь, тя приляже / А та бідная бідниця завше щире слово скаже.

Тестовий блок передбачає закріплення й перевірку набутих знань у формі тестів. До кожного заняття дібрано ряд завдань, до яких увійшли запитання і теоретичного, і практичного характеру.

Тестові завдання до теми «Діалектологія як наука. Основні поняття й терміни української діалектології» мають такий вигляд:

1. Діалектологія є складовою частиною:
  - а) хронолінгвістики;
  - б) соціолінгвістики;
  - в) геолінгвістики;
  - г) лексикології.
2. Який учений пропонує називати діалектологію говіркознавством?
  - а) С. Бевзенко;
  - б) Ф. Жилко;
  - в) П. Лизанець;
  - г) Т. Назарова.
3. Ділінгвізм — це:
  - а) можливість формувати закінчені й змістовні вислови іншою мовою;
  - б) ситуацію, за якої в суспільстві функціонують різні варіанти однієї мови (літературна мова, територіальні діалекти, соціолекти тощо);
  - в) володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування.
  - г) використання індивідом або суспільством двох мовних кодів.
4. Білінгвізм — це:
  - а) володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування;
  - б) практика наперемінного використання двох мов;
  - в) наслідок використання індивідом або суспільством двох мовних кодів.
  - г) володіння двома діалектами.
5. Залежно від характеру дослідження діалектологію поділяють на:
  - а) загальну та окрему;
  - б) загальну та нову;
  - в) загальну та соціальну;
  - г) загальну та національну.
6. Перспективна діалектологія — це галузь діалектології, яка вивчає:
  - а) українську діалектну мову, її місцеві та територіальні діалекти;

б) відхилення від територіальних говорів чи літературної мови, вони замінюють відповідну загальноживану лексику;

в) процес перенормалізації територіальних діалектів.

г) українську діалектну мову, соціальні діалекти.

До теми «Методи діалектологічних досліджень» пропонуємо такі тестові завдання:

1. У котрому рядку наведено методи дослідження діалектного матеріалу?

а) анкетний, експедиційний;

б) семантичний, синтаксичний;

в) описовий, лінгвогеографічний;

г) етнографічний, регіональний.

2. Залежно від предмета дослідження атласи бувають:

а) національні, міжобласні, міжнаціональні;

б) регіональні, національні;

в) описовий, лінгвогеографічний;

г) регіональні, національні, міжнаціональні.

3. Атласи за об'єктом картографування:

а) фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні;

б) фонетичні, лексичні, морфологічні, політематичні;

в) фонетичні, лексичні;

г) фонетичні, лексичні, морфологічні.

4. Основоположником лінгвогеографії вважають:

а) Ж. Жильєрона;

б) Е. Едмона;

в) Г. Венкера;

г) О. Шахматова.

5. Коли з'явився перший випуск атласу Рейнської провінції?

а) 1925;

б) 1930;

в) 1927;

г) 1926.

6. Хто уклав Лінгвістичний атлас Франції?

а) Г. Венкер;

б) Ж. Жильєрон та Е. Едмон;

в) Е. Едмон;

г) Жю Жильєрон.

7. Хто створив першу у світі лінгвістичну карту?

а) І. Зілінський;

б) Ф. Жилко;

в) Ж. Жильєрон;

г) К. Михальчук.

8. Хто автор карти «Южнорусских наречий и говорив»?

а) О. Шахматов;

б) О. Потебня;

в) К. Михальчук;

г) О. Шафонський.

9. Що відтворює штрихування у лінгвістичному картографуванні?

а) ізоглоси;

б) ізофони;

в) ізосинтакси;

г) ареали картографованих об'єктів.

10. Який колір виступає першим при будь-якій кількості вживаних кольорів в Атласі української мови?

а) чорний;

б) білий;

в) червоний;

г) жовтий.

Після кожного практичного заняття подаємо передік контрольних запитань, на які студенти мають дати відповіді, наводячи власні аргументи. Наприклад, запитання до теми «Волинсько-подільська група говорів» можуть мати такий вигляд:

Територію яких областей охоплює волинсько-подільський говір?

Що відмінного, а що подібного мають волинські і подільські говірки?

Які діалектні словники представляють волинсько-подільські говори?

У чому полягають фонетичні діалектні явища у волинських говірках?

Хто досліджував подільські говори?

Які особливості волинсько-подільських говірок у синтаксисі?

Важливим питанням у процесі викладання української діалектології є проблема взаємодії літературної та діалектної мови. Як зауважує Г. Аркушин, літературна і діалектна мова — це дві самостійні мовні системи, складові національної мови, що розвиваються паралельно за своїми законами, лише частково впливаючи одна на одну. У зв'язку з цим у сучасних умовах виділяють поняття білінгвізм — володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування [1, с. 20].

У практикумі використано уривки з художніх творів Лесі Українки, Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаніка, М. Шашкевича, М. Яцкова, М. Матіос, Б. Лепкого, В. Лиса, Ю. Сливки та ін. У творах письменників художня мова позначена впливом вимовної стихії, характеризується активним уживанням фонетичних, морфологічних, синтетичних, лексичних діалектичних форм.

Пропонуємо студентам такі завдання: прочитайте фрагмент тексту із художньої літератури. Назвіть фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні діалектизми, встановіть їх функції в тексті. Наприклад:

— Хлопе Якубе, — сказав Гершко. — Мені не треба твоїх грошей. Їх у тебе все їдно нема, хоч із псами кишені обшукуй. Але все село гуде про твій, хлопче, вар'ятський здерубок. Такого в тотему селі ще не бувало і, мо', й не буде, а я ж прожив на віку шість десятків як-не-як і штири десятки літ у цеїх богом забутих Загоренах, як ви мувите. І замість того, щоб сидіти в буцегарні альбо валетися забитим полеськими хлопаками, найнятими за бутель пудпольного самограю, сей пан Якуб, нав би біблейський апостол, котрого таки звали Якубом, гуляє собі селом і посвистує, як холера, хоч і з темною хмарою в очах. То хіба я не можу юж пригостити такого пана хлопа якоюсь чаркою виборової? (В. Лис. Століття Якова) [10, с. 50].

Аналіз відображення говорів у мові художньої літератури дає змогу простежити взаємодію діалектної та літературної мови.

Практикум містить багато фрагментів текстів діалектного мовлення, які зібрані студентами Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка під час проходження діалектологічної практики [12], а також із інших збірників [6; 7; 4; 18].

Тексти подано з дотриманням особливостей фонетичної транскрипції.

До практикуму додано словник термінів (близько 50 одиниць), які використовуються в діалектології. Наприклад:

Бойківський (північнокарпатський говір) — один із архаїчних говорів карпатської групи південно-західного наріччя; охоплює говірки північних схилів Карпат (Бойківщина), південних районів Львівської і південно-західних районів Івано-Франківської обл.; межує з наддністрянським говором — на півночі, з гуцульським говором — на сході, з лемківським говором — на заході.

У кінці практикуму подано перелік основних джерел із діалектології, які допоможуть студентам у самостійному опрацюванні матеріалу.

Таким чином, запропонований практикум розроблено відповідно до навчальної програми в конкретному навчальному закладі, з урахуванням особливостей кредитно-модульної системи навчання.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : збірник вправ і завдань. Київ; Одеса : Вища школа, 1987. 128 с.
3. Буковинські говірки : хрестоматія діалектних текстів / укл. Руснак Н., Гуйванюк Н., Бузинська В. Чернівці : Рута, 2006. 383 с.
4. Глібчук Н. М. Практичні завдання з української діалектології для студентів філологічного факультету. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 47 с.
5. Говірки південно-західного наріччя української мови : збірник текстів / упоряд. та автор передмови Н. М. Глібчук. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 155 с.
6. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. Гриценко П. Ю. та ін. Київ : Довіра, 1996. 358 с.
7. Гопштер Є. А. Українська діалектологія. Модульний курс : навчально-методичний посібник. Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2010. 139 с.
8. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. 2-е вид., перероб. Київ : Рад. Школа, 1966. 308 с.
9. Лизанець П. Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства. *Діалектологічні студії. 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської*. Львів, 2003. С. 247–256.
10. Лис В. С. Століття Якова / передм. О. Забужко. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2010. 240 с.
11. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ : Наукова думка, 1990. 168 с.
12. Матеріали діалектологічної практики : збірник текстів / укл. С. Є. Панцьо, М. Я. Наливайко, Н. О. Свистун, Т. П. Вільчинська, І. М. Бабій, Т. М. Миколенко, І. Я. Кость. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. 160 с.
13. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 128 с.
14. Панцьо С. Є. Українська діалектологія : практикум : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2013. 132 с.

15. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : навчальний посібник. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2011. 156 с.
16. Словник прикметникового лексиону лемківських говірок / укл. С. Є. Панцьо, Н. І. Ліснюк. Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2015. 232 с.
17. Українські закарпатські говірки : тексти / упоряд. та передм. О. Ф. Миголінець, О. Д. Пискач. Ужгород : Ліра, 2004. 400 с.
18. Шеремета Н. П. Українська діалектологія : практичні заняття : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кам'янець-Подільський, 2005. 124 с.